

УДК 347.44+346

Артур Замрига,*канд. екон. наук, доцент,**доцент кафедри правового регулювання економіки**Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

ГОСПОДАРСЬКЕ ДОГОВІРНЕ ПРАВО ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

Стаття присвячена дослідженню договірного права як правового інституту. Досліджено питання тенденцій розвитку договірного законодавства України. Проаналізовано положення Господарського та Цивільного кодексів та інших актів законодавства України, що регулюють договірні відносини. Виявлено проблемні аспекти договірного права як галузі господарського права.

Ключові слова: договір, договірне право, договірні відносини, тенденція розвитку, шляхи розвитку.

Постановка проблеми. Проблеми визначення природи договірного права, його ролі, місця як інституту господарського права є сьогодні одним із найбільш дискусійних питань. Одні вчені стверджують, що договірне право є монопольним інститутом цивільного права, другі переконані, що воно є комплексним правовим інститутом, треті вважають, що договірне право має міжгалузеву природу. Таким чином, ми можемо простежити неоднакове сприйняття в науці природи договірного права, що призводить до виникнення різноманітних суперечностей у розумінні суті та основних понять відповідного інституту права. Виходячи з цього, питання його дослідження є доволі актуальним та обов'язковим до розгляду.

Актуальність даної тематики зумовлена сучасним станом господарських відносин. Договірне право як правовий інститут є механізмом регулювання важливих відносин, що складаються в кожній державі між суб'єктами права. Сучасний стан договірного права України характеризується, по-перше, розбіжністю та суперечливістю, що наявні у положеннях Цивільного та Господарського кодексів та інших актів законодавства, які регулюють договірні відносини, що, звісно, негативно позначається на практиці. Тому зростає роль розвитку та вдосконалення договірного права як інституту, визначення тенденцій його подальшого розвитку. Якщо за часів адміністративно-розподільчої економіки договір господарський являв собою «жорстку» конструкцію відповідно до імперативних приписів, то сьогодні, в умовах ринкової економіки, питання регулювання договірних правовідносин стає ще складнішим за своєю природою, оскільки має на меті не лише суворе дотримання правопорядку у сфері господарських правовідносин, але й забезпечення інтересів слабкішої сторони в договорі, забезпечення всебічного інтересу сторін договору. Виходячи з вищезазначеного, вважаю, що договірне право як правовий інститут підлягає всебічному дослідженню з метою виявлення особливостей його природи.

Метою статті є дослідження місця господарського договірного права як сукупності правових норм, що регулюють договірні відносини у сфері господарювання України, ролі даного правового інституту, проблем співвідношення загальних положень Господарського кодексу та Цивільного кодексу про договори.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі завдання дослідження:

- визначити сутнісні особливості договірного права як універсальної правової категорії у сфері господарювання, його роль у механізмі соціального регулювання господарських відносин;
- обґрунтувати місце господарського договірного права в системі права України, яка формується внаслідок процесів спеціалізації в праві;
- виявити особливості внутрішньої побудови (структури) господарського договірного права як нормативної підсистеми;
- проаналізувати проблеми господарського договірного права, дослідження яких дає змогу досягти забезпечення правового порядку у сфері господарювання.

Проблематику господарських договорів досліджували представники як господарсько-правової науки, так і цивілістики, зокрема М. І. Брагінський, А. Г. Биков, О. С. Іоффе, З. М. Замогоф, Г. Л. Знаменський, Н. І. Клейн, В. В. Лаптев, В. В. Луц, В. К. Мамутов, В. С. Мартемьянов, В. М. Можейко, В. П. Мозолін, І. Б. Новицький, І. Г. Побірченко, Г. В. Пронська, Б. І. Пугінський, Д. Н. Сафіуллін, І. А. Танчук.

Термін «договірне право» у вітчизняній та закордонній юридичній літературі вживається тривалий час і в різноманітних значеннях, звідси впливає неоднакове історичне сприйняття не лише правової природи цього явища, але й взагалі визначення поняття. Господарське договірне право як складова частина господарського права є одним із результатів процесу спеціалізації в праві, який пов'язується з формуванням галузі господарського права і з подальшим розвитком договірного інституту.

С. М. Бервено розглядає договірне право як сукупність правових норм, розміщених у ЦК, ГК, інших актах законодавства України, які встановлюють: принципи договірних відносин; правила та порядок укладення договору; зміст договору; порядок виконання договірних зобов'язань; правові наслідки неналежного виконання зобов'язань та способи захисту порушених прав сторін договору. На думку вченого, конкретно договірне право має бути визнано генеральним інститутом права, а окремі види договірних зобов'язань – спеціальними інститутами, норми яких регулюють відносно самостійні договірні відносини за їх предметною ознакою. З цією думкою вченого погоджуюсь, адже чітке розмежування конкретних норм у конкретні інститути спрямовано на ефективніше врегулювання суперечливих питань, створюючи можливість безпосереднього звернення до відповідних норм інституту [5, с. 360].

Вважаю, що більшість визначень поняття «договірне право» сьогодні не відповідає реальності, оскільки, виходячи із нормативістських позицій, більшість вчених визначають дане поняття лише як сукупність правових норм, але це не відповідає сучасному розумінню права взагалі, яке не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема моральні та релігійні норми, традиції, звичаї тощо, а також наукові доктрини, практику застосування нормативних актів. У розвитку інституту договору і, відповідно, договірного права в сучасних умовах помітні суперечливі тенденції.

З позицій системного підходу господарське договірне право виступає складовою частиною господарського права (його інститутом) і одночасно як система нижчого рівня в системі права в цілому. Це дає можливість виділяти такі рівні зв'язків норм господарського договірного права з іншими нормами:

1) внутрішній рівень, тобто взаємодія загальних норм ГК про господарські договори та норм, що регулюють окремі види господарських договорів;

2) галузевий, на якому норми, які утворюють господарське договірне право, взаємодіють з іншими елементами системи господарського права;

3) міжгалузевий, на якому виявляються зв'язки між господарським договірним правом та іншими галузями права (зокрема, цивільним, з яким найбільш активно «контактує» господарське право) [6, с. 55].

Теоретичні проблеми господарського договірного права не можуть бути розв'язані виключно в рамках поділу права на приватне і публічне, оскільки метою функціонування системи права в цілому та окремих її елементів є забезпечення мирного середовища у суспільстві. Досягнення цієї мети в різних галузях забезпечується за допомогою різних правових засобів.

Формування та розвиток господарського договірного права як галузевого інституту досліджується з позиції об'єктивних процесів галузевої і функціональної спеціалізації в праві,

які виступають проявом його системності, та форм спеціалізації:

1) предметної та функціональної диференціації (розгалуження нормативного змісту правового регулювання);

2) конкретизації (деталізації змісту нормативного регулювання);

3) інтеграції/уніфікації (узагальнення регламентації того спільного, що притаманне певним групам суспільних відносин).

Господарське право загалом може розглядатися як історичний результат предметної спеціалізації права. Функціональна спеціалізація у сфері регулювання договірних відносин виявляється у розподілі навантаження: між нормами однієї галузевої приналежності (загальними нормами, що регулюють порядок укладення, зміни, розірвання господарських договорів, їх зміст, виконання тощо, та спеціальними нормами, що регулюють окремі види господарських договорів з урахуванням їх специфіки); між нормами господарського права та нормами цивільного права (загальними положеннями про правочини, зобов'язання, договори) [4, с. 341].

Враховуючи це, господарське договірне право, тобто сукупність господарсько-правових норм, що регулюють усі стадії існування договірних зобов'язань, а також переддоговірну стадію (стадію укладення господарського договору), визначається як складний інститут господарського права, в якому виділяються загальні положення про договори та спеціальні норми про окремі види господарських договорів.

Господарське договірне право як елемент системи права в цілому слід розуміти як комплексний інститут (цілісну нормативну підсистему), існування якого зумовлюється спеціалізацією правового регулювання господарських відносин (предметною та функціональною диференціацією, конкретизацією, інтеграцією).

У господарському договірному праві як інституті права можна виділити такі групи норм:

- загальні норми ЦК про правочини, зобов'язання та про договори, які поширюють свою дію на господарські договори за відсутності спеціальних приписів ГК та інших законодавчих актів [3];

- спеціальні норми ГК загального характеру, які регулюють господарські зобов'язання та господарські договори за відсутності інших спеціальних законодавчих приписів;

- спеціалізовані норми ГК, які не є самостійною нормативною основою для виникнення правовідносин, а утворюють єдиний регулятор лише в сукупності з регулятивними та охоронними нормами;

- спеціальні норми господарського законодавства, які регулюють договірні відносини певного виду з урахуванням їхніх особливостей [7, с. 201].

Необхідно зазначити, що проблематика господарського договірного права значною мірою лежить у площині питання про місце господарського права в системі права України. Останнім часом набула популярності, особливо у прив'язці до проблеми співвідношення ГК та ЦК, тема приватного і публічного права, їх співвідно-

шення та методології. Тому сьогодні нагальною потребою є спочатку процес односторонньої зміни наявних договірних норм у ГК та ЦК, а потім вже застосування однакових норм, що регулюють договірні відносини у спірних питаннях.

Загальні положення про господарські договори мають застосовуватися у тому разі, коли ГК або будь-яким спеціальним законом не встановлено інших правил для певного виду договору. Основне призначення загальних положень про господарські полягає у створенні загальних підвалин їх правового режиму та доповненні спеціального правового регулювання окремих видів договорів (у разі відсутності деталізованих приписів). Так, слід акцентувати на необхідності розумного розмежування загальних положень про договори таким чином, щоб у ГК знайшли закріплення тільки специфічні, відмінні від суто цивілістичних, об'єктивно виправдані правила про господарські договори.

Для інституту договірних прав характерні також проблеми визначення окремих договірних понять, що закріплені в Господарському договорі. Кодифікація норм про господарські договори залишила невіршеними низку питань. Зокрема, вадою Господарського кодексу є відсутність легального визначення господарського договору. На мою думку, відсутність елементарного правового закріплення визначення господарського договору створює поганий імідж для всієї галузі, оскільки що казати про інші господарські договірні визначення, що повинні бути законодавчо врегульовані для того, щоб суб'єкт договірних відносин міг вільно на них посилалися у разі виникнення конкретного спору з конкретного питання.

Так, господарський договір визначається як підстава виникнення майново-господарських зобов'язань, що виникають між суб'єктами господарювання, тобто юридичний факт, з яким пов'язується виникнення певних прав та обов'язків у сфері господарювання [2]. Невизначеність поняття «господарський договір», яке мало б відмежувати його від інших конструкцій, є однією з причин, що ускладнюють застосування норм ГК щодо підстав недійсності господарських договорів, принципів виконання, способів забезпечення виконання господарських договірних зобов'язань, підстав припинення господарських договірних зобов'язань, відповідальності тощо.

Поглиблення та удосконалення економічних зв'язків у внутрішньому та зовнішньому обороті призводять до трансформації системи договорів, появи нових договірних форм, зокрема, у сферах надання послуг, обробки інформації, міжнародної науково-технічної кооперації тощо. З цього випливає, що договірні відносини дедалі частіше набувають комплексного та довготривалого характеру, наприклад договори лізингу, факторингу, тому норми інституту договірних прав потребують подальшого вдосконалення, повинні відповідати міжнародним стандартам, сучасним потребам суб'єкта господарювання.

Важливим напрямом розвитку договірних прав України є його адаптація до

законодавства Європейського Союзу. Економічні інтеграційні процеси потребують відповідної правової інтеграції, зокрема поступового наближення правового забезпечення майнових відносин товарного характеру в Україні до умов внутрішнього ринку ЄС, до правових засад і принципів, що діють на цьому ринку, з метою досягнення сполучності з нормами права ЄС та країн-членів, а згодом гармонізації, а також уніфікації у деяких галузях. Це стосується насамперед договірних прав.

На сучасному етапі в Європі проводиться доволі інтенсивна робота щодо підготовки єдиного Європейського цивільного кодексу, який може стати кульмінацією у уніфікації однієї з найважливіших галузей законодавства. Певною передумовою цього слугуватиме уніфікація договірних прав ЄС, здійснена на основі порівняльного аналізу правових систем ЄС та інших країн Комісією по Європейському договірному праву, очолюваною професором Оле Ландо. Цей документ, що має назву «Принципи Європейського договірних прав», є самостійним джерелом правового регулювання в країнах ЄС і може бути зразком для вдосконалення вітчизняного цивільного законодавства. Але для входження України в правовий простір ЄС, зокрема у сферу договірних прав, має бути проведена велика робота з оновлення масиву нормативно-правових актів у сферах цивільного та господарського законодавства, а також договірної та судової практики щодо застосування цього законодавства [8, с. 228].

Вважаю, що необхідна величезна за масштабом робота, що буде спрямована, по-перше, на виявлення прогалин у господарському і цивільному законодавстві в частині інституту договірних прав, опрацювання з метою їх усунення; по-друге, брати до уваги та використовувати стабільні європейські договірні норми, вирішувати договірні питання національної компетенції відповідно до них, переймати досвід тих країн, які найкращим чином регулюють свої договірні відносини. Усі наведені кроки є тенденціями розвитку, що сприятимуть розвитку та покращенню договірних прав як правового інституту.

Таким чином, господарське договірне право як сукупність господарсько-правових норм, що регулюють усі стадії існування договірних зобов'язань, включаючи також переддоговірну стадію, є складним інститутом господарського права, в якому виділяються загальні положення про договори та спеціальні норми про окремі види господарських договорів.

Господарське договірне право як елемент системи права в цілому є комплексним інститутом, існування якого зумовлюється спеціалізацією правового регулювання господарських відносин.

Мета, на досягнення якої спрямоване функціонування системи права України, виводиться зі змісту ст. 1 Конституції України – розбудова України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. В основі досягнення цієї мети лежить, зокрема, і договір-

не право, що спрямоване на підвищення ефективності суспільного виробництва, зростання економічного потенціалу, оскільки чим вищими будуть показники стабільних договірних відносин, тим більшими будуть показники всеохоплюючого розвитку [1].

У процесі дослідження було визначено, що для господарського договірного права характерні такі цілі: забезпечення захисту прав та законних інтересів добросовісної сторони в договірних відносинах; створення сприятливого правового режиму господарських договірних відносин; забезпечення реалізації різноманітних публічних інтересів у господарських договірних відносинах; забезпечення захисту слабкішого контрагента від зловживання правом економічно сильнішими суб'єктами господарювання, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією.

Також було виявлено проблемні питання в господарському договірному інституті, шляхи їх вирішення, тенденції розвитку договірного права. Визначені були проблеми співвідношень договірних положень Господарського кодексу та Цивільного кодексу.

Розкриті питання місця та ролі інституту договірного права, особливості регулювання договірних відносин, адаптації договірних норм України до норм Європейського Союзу.

Статья посвящена исследованию договорного права как правового института. Исследован вопрос тенденций развития договорного законодательства Украины. Проанализированы положения Хозяйственного и Гражданского кодексов и других актов законодательства Украины, регулирующих договорные отношения. Выявлены проблемные аспекты договорного права как отрасли права.

Ключевые слова: договор, договорное право, договорные отношения, тенденция развития, пути развития.

The article describes contract law as a legal institution. The issues of the development of contractual legislation of Ukraine have been investigated. Analyzed the provisions of the Commercial and Civil Codes and other legislative acts of Ukraine in the regulation of contractual relations. The identified aspects of contract law as a branch of commercial law.

Key words: contract, contract law, contractual relationships, trends, ways of development.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
4. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О. А. Беляневич. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 592 с.
5. Бервено С. М. Проблеми договірного права України : монографія / С. М. Бервено. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
6. Господарські договори: особливості змісту та порядку укладання // Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – Книга перша. – 760 с.
7. Господарські договори // Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт.: Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина [та ін.] ; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 302.
8. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629 - ІУ // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – Ст. 367.

